

In polyethnic Ukraine, the largest national minorities (Russian, Hungarian, Romanian) are actively used by neighboring states to nourish disintegration tendencies. Thus the problem of creating the necessary political and legal conditions for the protection and development of national minorities is being activated. Taking into account the total lack of understanding of the essence of ethno-cultural autonomy in Ukrainian politics, its appointment as an extraterritorial political and legal institute for the protection of the rights of national minorities, successfully applied by the states of the modern world, the false identification of ethnoterritorial and ethnocultural forms of autonomy, there is an urgent need to clarify these concepts.

Key words: *ethnocultural autonomy, disintegration, national minorities.*

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-450-458

УДК 321

О. В. КУКУРУЗ,
кандидат політичних наук

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В НАУКОВИХ ПІДХОДАХ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ

У статті проаналізовано праці польських вчених, у яких йдеться про трансформаційні процеси, що відбуваються в Польщі після 1989 р. Розглянуто теорії і концепції, в межах яких вивчається явище трансформації – переходу, соціальних змін, культурної травми, державного інтересу. Прیدілено увагу окремим різновидам трансформації, зокрема, системній, політичного устрою, конституційній. На основі праць польських вчених окреслено модель для подальшого дослідження явища трансформації.

Ключові слова: *трансформація, системна трансформація, конституційна трансформація, соціальні зміни, дискурс травми, концепція державного інтересу.*

Кукуроз О. В. Трансформационные процессы в научных подходах польских ученых.

В статье проанализированы труды польских ученых, в которых речь идет о трансформационных процессах, происходящих в Польше после 1989 г. Рассмотрены теории и концепции, в рамках которых изучается явление трансформации – перехода, социальных изменений, культурной травмы, государственного интереса. Уделено внимание отдельным разновидностям трансформации, в частности, системной, политического строя, конституционной. На основе работ польских ученых очерчена модель для дальнейшего исследования явления трансформации.

Ключевые слова: *трансформация, системная трансформация, конституционная трансформация, социальные изменения, дискурс травмы, концепция государственного интереса.*

Kukuruz O. Transformation processes in scientific approaches of Polish scientists.

The works of Polish scientists, which dealt with the transformation processes taking place in Poland after 1989, are analyzed in the article. Theories and concepts are considered within the framework of which the phenomenon of transformation – transition, social change, cultural trauma, and reason of state is studied. Attention is paid to certain types of transformation, in particular, the systemic, political, constitutional. Based on the work of Polish scientists, a model has been outlined for further research on the phenomenon of transformation.

Key words: transformation, system transformation, constitutional transformation, social change, discourse of trauma, concept of reason of state.

Трансформаційні процеси в кожній країні мають свої особливості, притаманні лише певному суспільству і в певний час. Україна, як і деякі постсоціалістичні країни, вже близько трьох десятиліть знаходиться в стані трансформації. Крім таких чинників, як воля політико-управлінської еліти і активність суспільства, для успішної трансформації важливим є об'єктивне вивчення наявного стану і науково обґрунтоване передбачення наслідків. Вивчення польського досвіду є актуальним, оскільки стартові умови трансформації там були схожими до українських, однак Польща швидше досягла більшість із намічених цілей. З плином часу стає зрозуміло, що оцінювання певних подій, зважаючи на їх теперішні наслідки, потребує переосмислення.

Польська трансформація вивчається значною кількістю українських вчених. Однак, на переконання автора, її аналіз відбувається з огляду на тематичні зацікавлення дослідників і на українську реальність (прямо або опосередковано). Джерельною базою для даної статті послуговували праці польських вчених: А. Пшеворського «Демократія і ринок. Політичні і економічні реформи у Східній Європі і Латинській Америці», де розкрито теоретичні положення переходу до демократії на основі емпіричного матеріалу; П. Штомпки «Соціальні зміни як травми», «Культурна травма в посткомуністичному суспільстві», «Амбівалентність соціальних змін у посткомуністичних суспільствах», в яких соціальні зміни розглядаються як невід'ємна складова трансформації; Г. Колло «Від шоку до терапії: економія і політика трансформації», «Успіх на дві третіх: польська трансформація політичного устрою і уроки на майбутнє», де характеризуються різні види трансформації, методика дослідження; Т. Сломкі «Специфіка і складність польської трансформації політичного устрою», в якій досліджується конституційна трансформація; А. Жеґоцькі «Польський державний інтерес в останньому двадцятилітті», де показано основні переваги і недоліки трансформації з точки зору інтересів Польщі.

Як бачимо, в зазначених працях увага акцентується на окремих аспектах трансформаційних процесів, відтак актуальною є комплексна характеристика явища трансформації. Метою цієї статті є виокремлення теоретичних і методологічних підходів, які використовують польські вчені при дослідженні процесів трансформації. Завдання полягає: у з'ясуванні теорій і концепцій, у межах яких вивчається явище трансформації; у наведенні видів трансформації; в окресленні певної моделі для дослідження явища трансформації.

А. Пшеворський багато уваги приділяє переходам країн Латинської Америки і Східної Європи, у тому числі Польщі, від авторитаризму до демократії. Вчений дотримується думки, що в таких процесах, попри деякі особливості, є загальні закономірності. У своїх дослідженнях він аналізує політичні й економічні реформи в конкретних країнах та на основі цього прагне розробити теорію переходу. Серед питань, які найбільше цікавлять вченого, такі: «Які демократичні інститути є найбільш стабільними?», «Які типи економічних систем здатні забезпечити зростання рівня життя всіх без винятку членів суспільства?», «У чому полягають політичні умови успішного функціонування

економічного організму суспільства, загального росту добробуту?», «Якими є економічні умови консолідації демократичної держави?»¹.

Вчений формулює ряд теоретичних положень, важливих для реформаторів. Це, зокрема, такі: «побічні результати перехідного процесу включають інфляцію, безробіття, неефективність розподільчих механізмів і аномальну нерівність у прибутках різних верств суспільства» (в якийсь момент це може кардинально вплинути на рівень підтримки реформ у країні, напрям її розвитку); «форми власності менш важливі для добробуту суспільства, ніж механізми розподілу», «тільки ті демократії стабільні, яким вдалося забезпечити згоду всіх основних політичних сил, так би мовити, природним шляхом, без насильства і примусу»². Прикладом такого компромісу є Польща. Саме в цій країні відбувся відомий у всьому світі Круглий стіл (6 лютого – 5 квітня 1989 р.), в результаті якого Польща поступово розпочала мирний перехід від авторитаризму до демократії³.

П. Штомпка у своїх дослідженнях багато уваги приділяє соціальним змінам. Останні він розуміє як «відмінність між станом соціальної системи в певний момент і станом тієї ж самої системи в інший момент, на іншому відтинку часу»⁴. Також він вказує параметри, за якими ці стани системи можуть відрізнятися, а саме: складом, структурою, функціями, межами та оточенням. Інтерпретація соціальних змін, на переконання П. Штомпки, відбувається в межах трьох дискурсів: прогресу, кризи, травми. Поняття «дискурс травми» введений саме П. Штомпкою. В його розумінні – це «звернення уваги на дестабілізацію, дезорганізацію і дезорієнтацію, які є наслідками соціальних змін, що настають незалежно від їх сутності, тобто і в тому випадку, якщо зміни мають більш-менш прогресивний характер»⁵. Такий дискурс, на думку вченого, є поширеним з кінця ХХ ст.

Важливе місце в дослідженнях П. Штомпки посідає культурна травма, у тому числі її прояви в посткомуністичній трансформації. П. Штомпка виділяє п'ять симптомів травми, поширених після 1989 р. в польському суспільстві: синдром недовіри, похмурий погляд на майбутнє, ностальгія за минулим, політична апатія, посткомуністичні травми колективної пам'яті. Значну увагу він також приділяє культурній амбівалентності. Водночас вчений окреслює можливі шляхи подолання зазначених травм. Серед них: інноваційні стратегії, накопичення економічного і соціального капіталу, «ритуалізм», плани на майбутнє, зростання особистого і соціального капіталу⁶.

П. Штомпка зазначає, що в Польщі культурна травма була менш важкою, оскільки в польському суспільстві існували чинники, які її пом'якшували. До таких він зараховує традицію націоналізму, католицизму, «польську обраність» (збереження приватного сектору економіки, ліберальна політика щодо релігійних справ, відкритість Заходу в живописі, літературі, музиці, театрі, кіно і науці), а також порівняно ліберальний клімат для політичної опозиції⁷. Крім того, вчений відзначає важливість перших трьох політичних рішень, які суттєво вплинули на напрям польської трансформації. Це, зокрема: 1) запровадження парламентсько-президентської форми правління з наданням великої ролі політичним партіям і уряду та обмежених повноважень президенту (відзначено значення руху «Солідарність», переговорів Круглого столу, внеску конкретних осіб), створення Конституційного трибуналу і посади омбудсмена; 2) використання Л. Бальцеровичем «вікна можливостей» і проведення «шокової терапії»; 3) зосередження на можливостях усіх осіб сприяти розвитку Польщі,

незважаючи на їх попередню належність до комуністичної партії (за винятком ситуацій, коли вину було доведено в судовому порядку)⁸.

Необхідність концепції травми, особливо культурної травми, на переконання П. Штомпки, зумовлена тим, що соціальні трансформації розглядаються як тривалі, деякою мірою невизначені, непередбачувані процеси⁹. Натомість зовсім інше спрямування має модернізація. На думку вченого, остання означає «наближення суспільства через усвідомлене здійснення певних намірів, цілей і планів до визнаної моделі сучасності, найчастіше до зразка якогось існуючого суспільства, визнаного сучасним»¹⁰.

Г. Колодко зазначає, що «коли система сама знаходиться в процесі трансформації, тоді змінюється все – політичні інститути і культура, право і здатність його дотримуватися, парламенти і уряди, а також політика і очікування щодо її напрямку в майбутньому»¹¹. Системну постсоціалістичну трансформацію він розуміє як «комплексний процес переходу від однопартійної політичної системи, центральної планової одержавленої економіки, керованого згори суспільства і пов'язаної з тими характеристиками культуру і ментальність до парламентської демократії, ринкової економіки, громадянського суспільства і з'єднаними з тими структурними властивостями нової культури і ментальності»¹². Він зазначає, що трансформація є процесом історичним, тривалим, поетапним. Вона відбувається паралельно, хоча й з різним темпом, у декількох сферах, зокрема: політичній, економічній, суспільній і культурній. Ефективність системної трансформації Г. Колодко пропонує оцінювати за допомогою чотирьох запитань: як було; як повинно було бути; як є десь в іншому місці; як могло би бути.

Поряд з терміном «системна трансформація», «трансформація політичного устрою» (пол. transformacja ustrojowa) в польській науковій літературі можна натрапити на термін «конституційна трансформація». Зокрема, Т. Сломка аналізує процес підготовки і прийняття змін до польської конституції (квітень і грудень 1989 р., березень і вересень 1990 р., квітень і жовтень 1992 р.), які поступово змінювали політичний устрій Польщі. Окрему увагу він приділяє Малій Конституції – конституційному закону від 17 жовтня 1992 р. про взаємні відносини між законодавчою і виконавчою владою Республіки Польща і місцевим самоврядуванням. Звертає увагу Т. Сломка також на політичну і правову практику періоду існування Малої Конституції, зокрема на таке явище, яке отримало назву «фаландизація» права. Останнє розумілося як «інтерпретація норм права і використання правових прогалів так, щоб розширити межі повноважень державних органів... передусім інституту президента»¹³. Результат тривалої підготовки (1993–1997 рр.) нової Конституції Республіки Польща вчений загалом оцінює позитивно. На переконання Т. Сломки, домінуючою рисою «польської моделі перемін політичного устрою» у 1989–1997 рр., а також «конституційного порядку в Польщі – незалежно від політичних криз, часто змінюваних урядових команд, періодів когабітації тощо» – є компроміс¹⁴.

Поряд із достатньо відомими для характеристики процесу постсоціалістичної трансформації явищами, такими як демократизація, ринкова економіка, громадянське суспільство тощо в польській науковій літературі поширеною є концепція державного інтересу (пол. racja stanu). А. Жеґоцкі вважає, що вона означає реалізацію довгострокових важливих інтересів держави, обов'язкових для

її існування і розвитку. Аналізуючи трансформацію Польщі 1989–2009 рр. крізь призму даної концепції, він виділяє досягнення і прорахунки цього процесу.

До досягнень А. Жеґоцкі відносить: відновлення суверенної польської держави; створення демократичної політичної системи; запровадження ринкової економіки; входження Польщі до західних структур, насамперед до НАТО і Європейського Союзу; провадження амбітної політики в певних сферах (закордонна політика, створення спеціальних військових одиниць). До прорахунків – недостатнє усвідомлення поляками себе як спільноти, важливого суб'єкта в Європі (віра в те, що все, що походить із Заходу є кращим); не створення ефективної, справедливої держави (слабкість державних структур, зокрема недосконаліми є такі системи – податкова, інфраструктури, служба здоров'я, юстиція, армія, територіальна оборона, доступ до професій, дипломатія); не вдалося поєднати поляків з державою (поділ на «ми – вони»); держава ще не стала рівнозначним партнером для держав Західної Європи; інтелектуальна слабкість сучасної Польщі, яка проявляється через брак віри у власну культуру і власні досягнення¹⁵. З праці А. Жеґоцкі випливає, що концепція «державного інтересу» спрямована на турботу про власну державу і загальне добро.

Крім оцінювання трансформації польськими вченими, важливо з'ясувати як польське суспільство сприймає зміни, що відбулися за період відновлення незалежності Республіки Польща. Для цього скористаємося соціологічним опитуванням – «Чи варто було змінювати політичний устрій? Оцінка змін устрою через 25 років», проведеним Центром дослідження суспільної думки (пол. CBOS) у лютому 2014 р.¹⁶ Відповідно до цього опитування найбільша кількість респондентів (45%) схиляється до думки, що зміни, які відбулися в Польщі після 1989 р., принесли людям більше користі, ніж втрат. Серед чинників, які вплинули на позитивну оцінку цієї групи респондентів, на першому місці відзначено свободу, зокрема: свободу слова; вільний ринок, економічну свободу, конкурентний ринок, вільний рух капіталу; розширення прав і можливостей структурних одиниць; відновлення незалежності, незалежність від СРСР; вільні вибори. Серед досягнень у рубриці «зміни політичного устрою», на першому місці – демократизація. Ті ж респонденти, які вважають, що зміни принесли людям більше втрат, ніж користі, найбільшою проблемою називають безробіття.

Отже, здебільшого польські науковці й польське суспільство позитивно оцінюють трансформацію в Польщі, хоча й відзначають її негативні прояви. Трансформація в Польщі часто описується в контексті посткомуністичної (постсоціалістичної) трансформації, хоча акцентується увага на її особливому шляху. Більшість дослідників відзначають велике значення для польської трансформації Круглого столу, «шокової терапії», консенсусу при прийнятті важливих для країни політичних рішень і правових актів. На переконання автора, польський досвід свідчить, що для успішної трансформації важливе значення мають насамперед такі її види та послідовність – спочатку культурна, потім політична й правова, і лише тоді – економічна.

Проаналізувавши праці А. Пшеворського, П. Штомпки, Г. Колодко, Т. Сломкі, А. Жеґоцкі, можемо констатувати, що поняття «трансформація» польськими вченими розглядається крізь призму багатьох теорій і концепцій, серед яких: переходу, соціальних змін, культурної травми, державного інтересу. Поширеним підходом до вивчення трансформації є процесуальний. Трансформація, як

правило, сприймається як процес зміни одного стану на інший та відзначається такими характеристиками як тривалість і непередбачуваність. У польській політологічній і правничій науковій літературі найчастіше йдеться про трансформацію політичного устрою. Також виділяються системна і конституційна трансформації.

На основі праць згаданих польських вчених можемо окреслити певну модель для дослідження явища трансформації. Зокрема, для такого аналізу важливо: з'ясувати, яким був стан певних систем чи суспільства загалом на початку трансформації і яким він став у певний момент, наприклад через 10, 20, 25, 30 років; визначити параметри, за якими необхідно порівняти ці стани; сформулювати питання, на які необхідно знайти відповіді; з'ясувати позитивні й негативні моменти трансформації; встановити рівень ефективності трансформації. Поряд з цим аналіз свідчить, що ґрунтовного наукового дослідження потребує співвідношення і взаємозв'язок різноманітних видів трансформації.

1. *Пшеворский А.* Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / пер. с англ. Ю. Г. Алексеева и др.; под ред. В. А. Бажанова. Москва: РОССПЭН, 2000. С. 11–12. 2. Там само. С. 12, 14. 3. Див.: *Кукуруз О. В.* Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз: монографія. Київ: Наук. думка, 2010. 199 с. 4. *Штомпка П.* Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Червонной. Москва: Логос, 2005. С. 455. 5. Там само. С. 491. 6. *Штомпка П.* Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая) / пер.: В. В. Репьев, Н. В. Романовский // Социологические исследования. 2001. № 2. С. 8–11. 7. Там само. С. 7. 8. *Sztompka P.* The ambivalence of social change in post-communist societies. The case of Poland. *From Totalitarianism to Democracy: Twisted and Unfinished Road: On the 20th Anniversary of the Fall of Communism in Eastern Europe: proceedings of the International Conference (Montréal, Québec, Canada, 21–22 October 2009)* / publ. under the direction of S. Latek. Montréal: Polish Institute of Arts and Sciences in Canada; Cracow: Polish Academy of Arts and Sciences, 2011. S. 43 – 45. 9. *Штомпка П.* Социальное изменение как травма: (статья первая) / пер.: А. Ю. Моисеева, Н. В. Романовский // Социологические исследования. 2001. № 1. С. 6. 10. *Штомпка П.* Социология. С. 528. 11. *Kolodko G. W.* Od szoku do terapii: ekonomia i polityka transformacji. Warszawa: Poltext, 1999. S. 14. 12. *Kolodko G. W.* Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość. *Ekonomista*. 2007. nr. 6. S. 3. 13. *Słomka T.* Specyfika i złożoność polskiej transformacji ustrojowej. *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat* / pod red. S. Sulowskiego, J. Szymanka. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013. S. 184. 14. Там само. S. 188 – 189. 15. *Rzegocki A.* Polska racja stanu w ostatnim dwudziestoleciu. *Rzeczpospolita 1989–2009. Zwykle państwo Polaków?* / pod red. J. Kloczkowskiego. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. S. 146–149. 16. *Komunikat z badań CBOS «Czy warto było zmieniać ustrój. Ocena zmian ustrojowych po 25 latach» (6–12 lutego 2014 roku)* / oprac. B. Badora. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej. maj 2014. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_067_14.PDF (дата звернення: 20.12.2018).

References

1. *Pshevorskij A.* Demokratiya i rynek. Politicheskie i ehkonomicheskie reformy v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike / per. s angl. Alekseeva YU. G. i dr.; pod red. V. A. Bazhanova. Moskva: ROSSPEHN, 2000. S. 11 – 12. (rus) 2. Там само. S. 12, 14. 3. Dyv. *Kukuruz O. V.* Politychna opozytziia v Ukraini ta Polshchi: porivnialnyi analiz: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 2010. 199 s. (ukr) 4. *Shtompka P.* Sotsiologiya. Analiz sovremenno-go obshhestva / per. s pol'sk. S. M. Chervonnoj. Moskva: Logos, 2005. S. 455. (rus) 5. Там

samo. S. 491. **6.** SHtompka P. Kul'turnaya travma v postkommunisticheskom obshhestve (stat'ya vtoraya) / per.: V. V. Rep'ev, N. V. Romanovskij. Sotsiologicheskie issledovaniya. 2001. № 2. S. 8 – 11. (rus) **7.** Tam samo. S. 7. **8.** Sztompka P. The ambivalence of social change in post-communist societies. The case of Poland. *From Totalitarianism to Democracy: Twisted and Unfinished Road: On the 20th Anniversary of the Fall of Communism in Eastern Europe* : proceedings of the International Conference (Montréal, Québec, Canada, 21 – 22 October 2009) / publ. under the direction of S. Latek. Montréal : Polish Institute of Arts and Sciences in Canada; Cracow : Polish Academy of Arts and Sciences, 2011. S. 43 – 45. **9.** SHtompka P. Sotsial'noe izmenenie kak travma: (stat'ya pervaya) / per.: A. YU. Moiseeva, N. V. Romanovskij. Sotsiologicheskie issledovaniya. 2001. № 1. S. 6. (rus) **10.** SHtompka P. Sotsiologiya. S. 528. **11.** Kołodko G. W. Od szoku do terapii: ekonomia i polityka transformacji. Warszawa : Poltext, 1999. S. 14. **12.** Kołodko G. W. Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość. *Ekonomista*. 2007. nr. 6. S. 3. **13.** Słomka T. Specyfika i złożoność polskiej transformacji ustrojowej. *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat* / pod red. S. Sulowskiego, J. Szymanka. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2013. S. 184. **14.** Tam samo. S. 188 – 189. **15.** Rzegocki A. Polska racja stanu w ostatnim dwudziestolecu. *Rzeczpospolita 1989 – 2009. Zwykle państwo Polaków?* / pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. S. 146 – 149. **16.** Komunikat z badań CBOS «Czy warto było zmieniać ustrój. Ocena zmian ustrojowych po 25 latach» (6–12 lutego 2014 roku) / oprac. B. Badora. Warszawa : Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, maj 2014. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_067_14.PDF (data zvernennia: 20.12.2018).

Kukuruz O. Transformation processes in scientific approaches of Polish scientists.

The works of Polish scientists, which dealt with the transformation processes taking place in Poland after 1989, are analyzed in the article. Transformation in Poland is often described in the context of the post-communist (post-socialist) transformation, although attention is focused on its particular way. According to the author, Polish experience shows that for the successful transformation such types and consistency are important – first of all, cultural transformations, then political transformations and legal transformations, and only then economic transformations.

We can state that the transformation by Polish scientists is viewed through the prism of many theories and concepts, including: transition, social change, cultural trauma, and reason of state. Common approach to the study of transformation is processual approach. Transformation, as a rule, is perceived as a process of changing one state to another and is marked by such characteristics as duration and unpredictability. Attention is paid to certain types of transformation, in particular; the systemic, political, and constitutional.

Based on the work of Polish scientists, a model has been outlined for further research on the phenomenon of transformation. It is important for such an analysis: to find out which state of certain systems or society as a whole was at the beginning of transformation and which it became at a certain moment; determine the parameters for which it is necessary to compare these states; formulate questions that need to be answered; find out the positive and negative points of transformation; set the level of transformation efficiency.

Key words: transformation, system transformation, constitutional transformation, social change, discourse of trauma, concept of reason of state.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-458-464